

Şahnabad İSMAYIL
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
E-mail: Sh.ismayil77@gmail.com
<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.3.103>

ASHIQ SƏRRAF QASIMIN YARADICILIĞININ POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Aşıq Sərraf Qasım, sinonim, omonim, antonim, yaradıcılıq, Naxçıvan, leksika

SUMMARY

Shahnabat İsmail

POETIC FEATURES OF ASHIQ SARRAF GASIM'S CREATIVITY

The article examines poetic features of the creativity of Ashig Serraf Gasim, one of the talented representatives of the modern ashug environment of Nakhchivan, who benefited from the Dada Alasgar school and his work. It should be noted that the legacy of the ashug consists of both types of poetry belonging to the ashug's work, as well as valuable poems written in syllables and verses. The research in the article is mainly based on samples written in the style of ashug poetry. The fact that his poetic language is adorned with synonyms and antonyms locally and appropriately confirms the rich stylistic possibilities of the talented ashug. During the research, the presence of homonyms in the poetic language of the ashug, but its weakness compared to synonyms and antonyms was revealed. The presence of synonyms, homonyms and antonyms in the poems of the ashug, which are both specific to our language and formed on the basis of derived words, has given the poems both high artistic qualities. At the same time, these lexical units strengthened the meaning, and the poems decorated with these units also served to imitate the reader's artistic taste.

Key words: Ashig Serraf Gasim, synonym, homonym, antonym, creativity, Nakhchivan, lexicon

РЕЗЮМЕ

Шахнабат Исмаил

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА АШИГА САРРАФА КАСИМА

В статье рассматриваются поэтические особенности творчества Ашига Серрафа Гасыма, одного из талантливых представителей современной ашугской среды Нахчывана, воспользовавшегося школой Дада Алесгара и его творчеством. Следует отметить, что наследие ашуга состоит из обоих видов поэзии, принадлежащих ашугскому творчеству, а также ценных поэм, написанных по слогам и стихам. Исследование в статье в основном основано на образцах, написанных в стиле ашугской поэзии. Тот факт, что его поэтический язык украшен синонимами и антонимами локально и уместно, подтверждает богатые стилистические возможности талантливого ашуга. В ходе исследования было выявлено наличие омонимов в поэтическом языке ашугов, но его слабость по сравнению с синонимами и антонимами. Наличие в стихах ашуга синонимов, омонимов и антонимов, как специфичных для нашего языка, так и образованных на основе производных слов, придало стихотворениям обоим высокие художественные качества. В то же время эти лексические единицы усиливали значение, а украшенные этими единицами стихотворения также служили подражанию художественному вкусу читателя.

Ключевые слова: Ашиг Серраф Гасым, синоним, омоним, антоним, творчество, Нахчыван, лексика

Giriş: Dilin dərin qatlarına varmaq, ümumxalq danışiq dilindən bacarıqla istifadə etmək Azərbaycan aşiq mühiti nümayəndələrinin çoxunun yaradıcılığında müşahidə olunur. Bəzilərinde dil qatlarının dərinliklərindən istifadə, xalq danışiq dilinin ədəbi dilə uyğun söz və ifadələrindən peşəkar şəkildə istifadə qabarıqdırsa, bəzilərinde isə bu məsələ məhduddur.

Naxçıvan aşiq mühiti özünün tarixi etibarilə qədimdir. Burada müxtəlif dövrlərdə peşəkar və ifaçı aşıqlar yaşayıb fəaliyyət göstərmişlər. Orta əsrdən etibarən Naxçıvan aşıqlarının fəaliyyəti daha gözəçarpan şəkildə inkişaf istiqamətində olub. Orta əsr aşıqlarından Ordubadlı Aşiq Kərim, Aşiq Süleyman, Ululu Kərim və b. fəaliyyət göstərirlər. Onların hər birinin yaradıcılığı Azərbaycan aşiq mühitinə dəyəri olan töhfədir. Və bu ədəbi örnəklərdə həmin dövrün ictimai-siyasi, mədəni hadisələrinə qarşı xalq münasibətini ifadə edən məsələlər qabardılmışdır. Çünki aşiq el ağsaqqalı, el atasıdır. Xalqın dərdindən anlayan, onun səsinə məsul insanlara yaradıcılıq silahı olan şeirləri vasitəsilə çatdırmaqdan heç bir vəchlə çəkinməyən cəsarətli şəxsiyyətdir. Bütün bunlarla yanaşı həmin aşıqların yaradıcılığında xalqın mənəvi sərvəti olan dili ilə bağlı məqamlar da öz əksini tapır. Elə haqq sözü söyləməkdən heç də çəkinməyən adları çəkilən aşıqların, onlardan da əvvəlki dövrlərdə yaşayıb yaranan Azərbaycanın (Aşiq Alı, Dədə Ələsgər və s. kimi) görkəmli aşıqlarının yaradıcılığından bəhrələnməyə formalaşan müasir dövr Naxçıvan aşıqları da xalq dili, o cümlədən klassik ədəbi dilimizin imkanlarından peşəkarlıqla istifadə edərək bir-birindən dəyərli əsərlər ərsəyə gətirmişlər.

Araşdırma obyektimiz müasir dövr Naxçıvan aşiq mühitinin istedadlı nümayəndələrindən olan Aşiq Sərraf Qasımın yaradıcılığıdır. Aşiq-şairin dili olduqca anlaşılıq, xalq dil-üslub qaydalarına uyğundur. Aşığın dilində öz sələflərinin yaradıcılıq ənənələrinə, dil-üslub xüsusiyyətinə bələdliyini ifadə edən ərəb-fars kəlmələrindən istifadəni müşahidə etsək də milli mənşəli sözlərimizin mövcudluğu, əsasən də müqayisə zamanı üstünlüyü təqdirəlayiq haldır. Araşdırma zamanı aşığın yaradıcılığında saf, təmiz; yar-yoldaş, qoyum-qardaş leksik sinonimlərdən istifadəni müşahidə edirik:

Min cəfanı çəkdim, qədir bilmədin,
Hayıf oldum sənə, qul etibarsız.
Vıcdanım önündə *safam, təmizəm*,
Nə edim, olursan, ol, etibarsız [3, 17]

Və ya:

Sərraf Qasım deyər: ax gözümdən yaş,
Kimə bel bağlayım, kim olsun sirdaş?
Dost-müsahib, qohum-qardaş, yar-yoldaş,
Dövlət etibarsız, pul etibarsız [3, 17]

Yuxarıdakı misradan da bəlli olduğu kimi, alınma mənşəli leksik sinonimlərdən də aşığın yaradıcılığı xali deyildir.

Aşığın başqa bir şeirində də biz leksik sinonimləri izləməkdəyik:

Namus, ar [3, 9], həya, ləyaqət [3, 9], abır, ismət [3, 17] və s.

Sinonimlər Sərraf Qasım yaradıcılığında aşığın yaradıcılıq üslubuna uyğun olaraq yerli-yerində işlədilir. Aşıq belə ifadələri işlədərək mükəmməl sinonimlik cərgəsi yaratmaqla təkcə gözə, qulağa xoş gələn əsər yaratmağı məqsəd olaraq seçməyib, həm də xalqa çatdırmaq istədiyi əxlaqi-fəlsəfi məsələləri məhz sinonimlik cərgəsinin mükəmməlliyindən istifadə edərək çatdırmağı düşünmüşdür:

Məni yurdundan qovan var,
Deyir: - nə yurdun, yuvan var,
Nə ədalət, nə divan var,
Əyrim keçir, düzüm keçmir [3, 66]

“Sözdür” adlı qoşmasında sözün dəyəri, kəsəri, dünyanın ən böyük varından, dövlətindən üstün olduğunu oxucuya çatdırmaqla dilinin zənginliyini təmin edən sinonimlərdən də yerli-yerində istifadəyə nail olmuşdur:

Sənin şan, şöhrətin, var, dövlətin pul,
Mənim şan-şöhrətim, dövlətim sözdür.
Sənin təmtərağın, hər zinətin pul,
Mənim təmtərağım, zinətim sözdür [3, 13].

Üçüncü və dördüncü misralardakı təmtəraq – zinət sözlərini aşıq mətn daxilində sinonim kimi istifadə etmişdir. Bu da aşığın mənsub olduğu dilin daxili qayda-qanununa bələdliyini bir daha sübut edir.

Sərraf Qasımın şeirlərində klassik ədəbi dildə işlənən sinonimlərə də təsadüf edirik:

Verdim ona mən canımı,
Tapdım ləli-mərcanımı.
Yarın canı yar canımı,
Oda yaxdı narın-narın [3, 67].

Aşıq təkcə qoşma və gəraylılarında deyil, tənislərində, yeri gələndə yaradılması heç də asan olmayan, ustaddan çox böyük məharət tələb edən cıqalı tənislərində də sinonimlərdən istifadə etmişdir:

Mən aşıqəm, qəmim çox,
Dərddlinin dərd, qəmi, həm ələmi çox.
Şəhidlər başın kəsmiş,
Qılınc dəlmiş nizə, ox.
Hüseyn, Əbbas, Əkbər, nə də Qasim yox,
Ancaq haqdan yardım, haqq umar, ağa [5, 301]

Dərd, qəm, ələm – sözləri burada sinonimlik cərgəsi yaratmış sözlərdir. Burada hər üç söz alınma sözdür. Bu sözlərin sinonimlik yaratmasına səbəb onların eyni mənşəli olması deyildir. Bu sözlərin sinonimlik cərgəsi yaratması ona görə mümkün olmuşdur ki, sözlər ayrı-ayrılıqda həm incə mənə çaları, həm üslubi məqamı, həm də işlənmə yerlərinə görə düzgün seçilmişdir. Bunlar bir-birindən məhz bu cəhətlərə görə ayrılır. Buna görə də bu sözlər sinonimdir.

“Çarəsizin çarəsini, dərđini, Dərmanını bilən, a yazıq, yazıq” [3, 13] – misralarındakı çarə-dərd sözlərini də aşıq mətndaxili sinonimlər kimi istifadə etmişdir.

Və ya mətn daxilində bir-biri ilə sinonimlik təşkil edən sözlər də aşığın yaradıcılığında müşahidə olunur. Onlar əgər mətndən – şeirdən çıxarılsa sinonimlikləri mümkün olmaz:

Sərraf Qasım deyər: *ağır, pis* günüm,
Çatıb daha olmaz dərddən diskinim.
Çöşküyüb üstümə, getmir çiskinim,
Dolaşır köksümdə duman, ağırıyır [3, 16].

“Yarğanlar yaranar *sellə, daşqınla*” – misrasında da sel, daşqın sözlərini aşıq fikrinin ifadəsində ustalıqla seçərək mətndaxili sinonimlər kimi istifadə etmişdir. Göründüyü kimi, Aşıq Sərraf Qasım dilimizin şəffaflığını qorumaq üçün milli mənşəli sinonim cütlüklərinə daha çox üstünlük vermişdir.

Sinonimlər Sərraf Qasım yaradıcılığında təkə bir aşıq dilinin söz ehtiyatı kimi təqdim olunmur, onlar həm də ümumiləşərək ədəbi dil hüququna yüksəlmişdir.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, dilimizdə işlənən, klassik ədəbiyyat üçün də xarakterik olan ərəb-fars kəlmələri Sərraf Qasım yaradıcılığından da yan keçməyib. Odur ki, aşıq yaradıcılığı üçün xarakterik olan ərəb-fars mənşəli alınmalar Sərraf Qasımın şeirlərində də çoxdur:

İnsafın, mürvətin, qəlbin olmasa,
Könül bir şüşədir, əzməyə nə var [3, 30].

Qeyli-qal, fitnə, fəsad [3, 34] sinonimlərini biz klassik ədəbiyyatdan üzübəri müasir ədəbiyyatda da, o cümlədən Sərraf Qasım yaradıcılığında da izləməkdəyik.

Ə.Dəmirçizadə də bu münasibətlə belə yazır: “Alınma sözün sinonim olması üçün sinonimlik əlamətlərini kəsb etməsi vacibdir. Yəni ümumiləşdirici bir əsas mənə ilə daxil olduğu cərgədəki digər sinonim sözlərdən müəyyən əlavə mənə çalarlığı ilə fərqlənməlidir və bu xüsusiyyətlərinə görə də üslubi məqamda və frazeoloji tərkibdə əvəzəlməz yeri olmalıdır” [2, 125].

Sərraf Qasım yaradıcılığının leksikasını araşdırarkən omonimlərin də işlənməsi məsələsinə diqqət etdik.

Dilçilikdə səs tərkibi baxımından eyni, mənə etibarilə isə müxtəlif olan sözlər – omonimlər hər biri dilin müəyyən qədər tərkibində mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, omonimlər bəzən məntiqi cəhətdən yaxın, bəzən də heç bir yaxınlığı olmayan anlayışları ifadə edir. Omonimləri təyin edərkən, əlbəttə, tarixiliyi də nəzərə almaq lazımdır [1, 14].

Dilçilik ədəbiyyatında omonimlər mənşəyinə görə iki qrupa ayrılır:

1. Dilin öz daxili imkanları vasitəsilə, yəni sözlərdəki çoxmənalılıqdan törəyən omonimlər

2. Başqa dillərdən keçmiş sözlər vasitəsilə əmələ gələn omonimlər [1, 14]

Bədi ədəbiyyatda başqa leksik qruplar kimi omonimlərin də müəyyənləşməsində istifadəçinin – şair və ya yazıçının fərdi üslubu və xalq dilinin lüğət tərkibi əsas rol oynayır.

Sərraf Qasım yaradıcılığında sinonimlərə nisbətə omonimlərin işlənməsi elə də zəngin deyildir. Buna baxmayaraq, aşıq bu leksik vahidlərdən də üslubuna məxsus şəkildə istifadə etmişdir. Onu da qeyd edək ki, omonimlərdən şeir dilində istifadə etmək, sözün həqiqi mənasında yaradıcı insandan məharət, sözün incəliyinə diqqət bacarığı tələb edir. Və Aşıq Sərraf Qasım da yetərinə peşəkar şair olduğundan sözün bu tələbinə ustalıqla əməl etmişdir və leksik omonimlərin işlənməsində ehtiyat nümayiş etdirmişdir:

Bax, uca dağlara, gör *dağ* üstündən,
Əskik olmaz köhnə qar *dağ* üstündən.
Sağalmamış hələ bir *dağ* üstündən,
Yenidən qəlbimi dağlama, gözəl [3, 15].

Qoşmadakı *dağ* sözlərinin omonimliyi göz önündədir. İkinci və üçüncü misralarda *dağ* sözü coğrafi məkan, üçüncü və dördüncü misralardakı *dağ* sözü isə qızdırılmış dəmirlə insanın və ya heyvanın bədəninə hansısa yerinin yandırılmasını ifadə edir.

Yaradılması ustaddan məharət tələb edən cığalı təcnislərində omonimlərə təsadüf edirik. Bu təcnislər aşıq Sərraf yaradıcılığında, sözün əsl mənasında, yüksək peşəkarlıqla ərsəyə gələn şeirlərdir. Və bu şeirlərin də dil-üslub xüsusiyyətləri aşığın xalq dilinin dərinliklərinə bələdliyini özündə təcəssüm etdirməkdədir:

Təzə nübar təzə bağdan ver, *alım*,
Təzə bağda var yaşılım, var *alım*.
Sərraf Qasım fəxr eləyər, var *Alım*.
Aşıq deyər, var *alım*,
Var yaşılım, var *alım*.
Dəfinəsi dağılmaz,
Seçim elə var *alım* [3, 64].

İlk misralardakı *al* sözləri birinci misrada almaq feilini, ikinci misrada isə *al-qırmızı*, *qıpqırmızı* mənasını ifadə edir. Üçüncü misradakı *Alı* sözü (Aşıq Alı) kişi adıdır, birinci və ikinci misralardakı *alım* sözləri ilə morfoloji omonimlik təşkil etməkdədir. Aşığın yaradıcılığında omonimlər yuxarıda haqqında sitat verdiyimiz omonimlər qrupunun birincisinə - yəni dilin öz imkanları hesabına yaranmış omonimlər qrupuna daxildir.

Aşıq Sərraf Qasımın yaradıcılığında fonetik omonimlərin, yəni omofonların da işlədilməsi müşahidə olunur. Bu məsələ də təbiidir. Eyni fonetik tərkibli eyni cür səslənən sözlər xarakter etibarilə bir-birilə qafiyə təşkil edir. Məhz bu baxımdan, xalq yaradıcılığı, aşıq ədəbiyyatında omonimlər inkar olunmaz dil faktıdır. Görünüş etibarilə bir-birinə bənzəyən bu sözlərin aşıq yaradıcılığına məxsus şeirlərdə qarşılaşdırılması ahəngdarlığı artırır, mənanı olduqca qüvvətləndirir, oxucunun və ya dinləyicinin zövqünü oxşayır, oxucunun diqqət və nəzərini ifadə edilən fikrə cəlb edir:

Dindi köksün üstə saz *əllərilə*,
Əl verib görüşdüm yüz *əllər ilə*.
Ceyran bulağında gözəllər ilə,
Oxşadın baharı, ay Dədə Şəmşir [3, 26].

İstedadlı söz ustadı Aşıq Sərraf Qasım çox böyük peşəkarlıq nümayiş etdirmişdir: seçilən sözləri omonim kimi uyğunlaşdırmışdır. Bu da aşığın şeirlərinə mükəmməl bədii nəticələr, emosionallıq, ifadəlilik gətirmişdir:

Sağa, sola çevir, gətir çölə tut,
Qaldır, sona uçub, düşsün gölə *tut*.
Onu şirin dindir, şirin dilə *tut*,
Qoyma öz gözündən ceyranı, dağlar [3, 44].

Sinonimlər kimi antonimlər də dilin, əsasən də bədii dilin ən qüvvətli ifadə vasitələrindən olub, fikrin emosional və obrazlı ifadəsində əsas rol oynayır.

Sərraf Qasımın şeirlərində mütləq antonimlərlə yanaşı olaraq nisbi, yəni mətdaxili antonimlərə də təsadüf edilir. Əlavə edək ki, aşığın şeir dilindəki antonimlər dilmizin özünə məxsus sözlər və alınma sözlər vasitəsilə yaradılmışdır: *gec-tez* [3, 75], *əyri-düz* [3, 66], *var, yox* [3, 31], *xoşbəxt -bədbəxt* [3, 13], *mərd-namərd* [3, 86], *namərd-mərd* [3, 42] və s. Odur ki, aşığın yaradıcılığında antonimləri:

1. Dilimizin öz sözləri hesabına yaranan antonimlər
2. Alınma sözlər vasitəsilə düzələn antonimlərə ayırmaq mümkündür.

Dilimizin öz sözləri hesabına düzələn antonimləri aşığın şeirlərində müşahidə edirik:

Gec-tez o əcəl bilincə,
O nə vaxt bizə gəlincə.
Dostluqda varam ölincə,
Nəzərindən salma məni [3, 75]

Və ya:

Məni yurdundan qovan var,
Deyir: nə yurdun, nə yuvan var.
Nə ədalət, nə divan var,
Əyrim keçir, *düzüm* keçmir [3, 66].

Alınma sözlər hesabına yaranan antonimlər də Sərraf Qasımın yaradıcılığında yetərincədir:

Söyləsin, qoy bilək, niyə doğulub,
Bu dünyaya gələn ay yazıq, yazıq.
Ölüm haqdır, *xoşbəxt* olub öləsən,
Bədbəxt olub ölən, ay yazıq, yazıq [3, 13].

Dərin fəlsəfi mahiyyət daşıyan bu şeirdə dünya, həyat, yaşam, ölüm və s. kimi insanı düşündürən əxlaqi-fəlsəfi məsələləri aşıq xoşbəxtlik və bədbəxtlik təzadları vasitəsilə əsl peşəkar qələminin məhsulu olaraq təqdim edir. Odur ki, növbəti bəndə də diqqət edək:

Dur dostun daşı yanında,
Hər işin aşı yanında.
Kişi *mərd* kişi yanında
Qoyma *namərd* gədalansın [3, 86].

Göründüyü kimi, Aşıq Sərraf Qasım həm dilimizin öz imkanları hesabına, həm də dilimizdə aktiv işlənmə hüququ qazanmış alınma sözlər hesabına yarana-raq mövcud olan mütləq antonimlərdən yüksək peşəkarlıqla istifadə etmiş, mənalı və maraqlı bədii təzadlar yaradaraq əxlaqi-fəlsəfi mahiyyət kəsb edən fikirlərini poetikləşdirmişdir.

Nəticə: Aşıq Sərraf Qasımın yaradıcılığının – şeirlərinin dil-üslub xüsusiyyətlərini araşdırarkən aşığın zəngin dil meyarlarının olduğu məlum oldu. Araşdırma, əsasən, leksik istiqamətdə aparıldığı üçün aşığın şeirlərinin leksikası nisbətən əhatəli şəkildə təhlil süzgəcindən keçirildi. Əsasən də sinonimlər, omonimlər, antonimlərin sözügedən şeirlərdə işlənməsini müəyyən edərək bu leksik vahidlərdən aşığın yüksək peşəkarlıqla istifadəsi təsdiq olundu. Bu vahidlərin yerli-yerində istifadəsi, əsas fikrin ifadəsində düzgün seçilməsi bədii estetika və aşığın üslubu baxımdan maraqlı doğurdu. Araşdırma zamanı məlum oldu ki, sinonimlər aşığın şeirlərində daha fərqli və çoxdur. Dilinin zənginliyi, üslubunun mükəmməlliyi bu dil vahidlərindən istifadədə aşığa, demək olar ki, kömək etmişdir. Qeyd edək ki, omonimlərdən istifadə aşığın şeirlərində sinonim və antonimlərlə müqayisədə daha zəifdir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, aşığın yaradıcılığında bu leksik vahidlərin işlənməsi məhduddur. Bu leksik vahidlərin işlədilməsi şeir dilində olduqca ehtiyat tələb etdiyindən, aşıq da bu məsələyə əməl etmiş, yeri gəldikdə omonimlərdən, omofonlardan istifadəyə şeirlərində yer vermişdir. Antonimlərdən də aşığın yaradıcılığında yüksək peşəkarlıqla istifadə olunmuşdur. Bunlar həm dilimizin öz imkanları hesabına, həm də alınmalar hesabına mövcud olan sözlərdən seçilərək istifadə olunmuşdur. Antonimlərdən şeirlərdə, əsasən də əxlaqi-fəlsəfi mahiyyət daşıyan şeirlərində təzadlı məqamları ifadə etmək üçün zamanında və məqamında istifadə olunmuşdur. Bütün bunlar Naxçıvanın müasir dövr aşıq mühitinin görkəmli və istedadlı aşığı olan Sərraf Qasım yaradıcılığının zəngin leksikası olduğunu təsdiq və sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cavadova M. Şah İsmayıl Xətəinin leksikası, Bakı, Gənclik, 1977, 256 s.
2. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Maarif, 1979, 310 s.
3. Sərraf Qasım. Bu, Sərraf Qasımın spz qalasıdır. Bakı: Ağrıdağ, 2003, 103 s.
4. Sərraf Qasım. Hüseyin matəminə qər q olanlar gəlsin. Bakı: MBM, 2011, 570 s.

